

**POVIJEST GRADIŠĆANSKIH
HRVATA
DO KRAJA 20. STOLJEĆA**

**MIRJANA GIELER
JULIA KORNFEIND**

Nazivom **Gradišćanski Hrvati** danas oslovljavamo¹ potomke onih Hrvata koji su tijekom 16. stoljeća iz različitih razloga napustili Hrvatsku i naselili se u zapadnoj Mađarskoj, istočnoj Austriji, zapadnoj Slovačkoj i istočnoj Moravskoj, na pograničnom šavu od Znojno-Breclava do Maribora, osovinom rijeka Morava/March, Lajta/Leitha, Pinka i Lafnitz.

Noviji naziv *Gradišćanski Hrvati* nastao je tek 1922/23. kada je veći dio hrvatske narodnosne skupine priključen Austriji i uklopljen² u novostvorenu austrijsku pokrajinu Burgenland, od čijeg je naziva veliki gradišćanskohrvatski pjesnik Mate Meršić Miloradić stvorio naziv Gradišće.

Sve do toga vremena prevladava u literaturi naziv *Ober-Kroaten* (=Gornji Hrvati) u odnosu prema matičnoj zemlji te *Wasser-Kroaten* (=Vodeni Hrvati), što ima više značenja. *Wasser-Kroaten* bi po takvu nagađanju značilo da su to Hrvati koji su se naselili uz vodu (Dunav, Nežidersko/Niluzaljsko jezero), došli s vode (more, Kupa, Una) ili čak da su to oni koji su svoj hrvatski jezik razvodnili mađarskim i njemačkim riječima.

Doseljenje

Hrvatska je kroz gotovo 150 godina dugotrajnih borbi s Turcima proživljavala najtragičnije razdoblje svoje povijesti. Od druge polovice 15. stoljeća do početka 17. stoljeća Hrvatska je na duže vrijeme izgubila veliki dio svojeg teritorija. Međutim, osim gubitka teritorija, Hrvatska je zauvijek izgubila i veliki dio svojeg stanovništva koje je pred turskom opasnošću pobjeglo ili se iseljavalo u Italiju, Sloveniju, Austriju, Ugarsku, Slovačku i Češku. Ipak najintenzivniji pravac seobe Hrvata bio je onaj sjeverozapadni koji je vodio u zapadnu Ugarsku, a preko nje u Donju Austriju, Češku i Slovačku. Teško je sa sigurnošću utvrditi vrijeme prvih seoba u te krajeve. Ipak, može se reći da one počinju potkraj 15. i traju čitavo 16. stoljeće.

Zanimljivo je i pitanje iz kojih se krajeva Hrvatske iseljavaju Hrvati u zapadnu Ugarsku. To su uglavnom područja zapadne Slavonije od Osijeka, Požege, Hrvatske Velike do Novske, Gradiške, Virovitice, Križevaca, Čazme, zatim gornja Posavina, sjeverna i sjeverozapadna Bosna, Pounje, pa šira okolica Gline i Petrinje te teritorij Like i Krbave, Hrvatskog primorja i predjela južno od Senja. Prema nedovršenim istraživanjima iz ovih se krajeva u sjeverozapadnom pravcu (tj. uglavnom u zapadnu Ugarsku) iselilo oko 150 000 Hrvata i naselilo oko 200 sela.

Osim turskih ratova i poznatih turskih nasilja, pljački i paničnog straha seljačkog i gradskog stanovništva, na ovako intenzivnu seobu utjecali su i neki drugi čimbenici:

→ Mnogi feudalci iz Hrvatske, kao npr. Nadaždi, Baćani, Draškovići i Zrinski, imali su osim svojih posjeda u Hrvatskoj i posjede u zapadnoj Ugarskoj koja je nakon turskog osvajanja Sigeta ostala jedini slobodni dio Ugarske i u koju su feudalci preseljavali svoje kmetove. Zatim, austrijski su vojni zapovjednici u hrvatskim gradovima preko svojih agenata raznim obećanjima nagovarali hrvatske seljake na iseljavanje u zapadnu Ugarsku i Donju Austriju na posjede ovih feudalaca.

¹ osloviti= anreden

² uklopljen= eingegliedert

→ Na masovnije iseljavanje utjecala je i činjenica da su franjevci iz Hrvatske te franjevci iz Ugarske i Slovačke imali zajedničkog provincijala. Ove su seobe bile uglavnom organizirane i često unaprijed pripravljanje. Narod je sa svećenstvom prenosio iz Hrvatske gotovo sav pokretni imutak³ s knjigama, crkvenim zastavama i predmetima narodnog umijeća.

→ Na kraju, na iseljavanje su utjecale i prilike u zapadnoj Ugarskoj i Donjoj Austriji. Godine 1409. pustošila je tadašnjom zapadnom Ugarskom kuga koja je ionako malobrojno stanovništvo još više prorijedila tako da su mnoga sela ostala pusta.

Hrvatski sabor i pojedini velikaši protestirali su pred kraljem protiv iseljavanja, a posebno protiv austrijskih i ugarskih agenata u Hrvatskoj koji su raznim obećanjima poticali⁴ seobu. Zajednička je misao svih ovih javnih obraćanja tadašnjoj europskoj javnosti bila u prvom redu ukazivanje na tragične posljedice iseljavanja Hrvata te upozorenje da će Hrvatska, ako se proces ne zaustavi, ostati bez svojeg stanovništva. Ali, ovi su napori ostali u potpunosti neopaženi.

U novoj domovini

Hrvatski doseljenici naselili su većinom opustošena, porušena ili napuštena sela, a utemeljili su samo mali broj novih. Bili su uglavnom kmetovi⁵ koji su se na dodijeljenoj zemlji na početku bavili obrađivanjem polja, a kasnije i vinogradarstvom i stočarstvom. Prema brojnim urbarima oni su se po veličini dobivenog posjeda dijelili na:

- kmetove s jednim selištem; takozvane «cjelovnjake»
- kmetove s $\frac{3}{4}$ selišta, takozvani «trifrtalnici»
- «polovnjake» koji su imali pola selišta
- «firtalnike»
- te na kraju «hižičare» koji su dobili samo kuću s okućnicom

Doseljeni Hrvati sklapali su sa svojim gospodarima pismene ugovore koji su precizirali njihova prava i dužnosti. Doseljenici su uglavnom na određeno vrijeme bili oslobođeni svih daća, poreza i redovitog plaćanja. Nakon toga roka bili su tretirani kao i svi drugi kmetovi svojeg vlastelina, što znači da su bili obvezani raditi za njega i plaćati mu daće.

Za vrijeme reformacije

Vrijeme doseljenja Hrvata u zapadnu Ugarsku obilježava i intenzivan razvoj protestantizma. U novoj je domovini hrvatskih iseljenika gotovo u potpunosti prevladavalo poznato načelo reformacije: «cuius regio eius religio». Kralj Ferdinand I. doseljenim je Hrvatima dao pravo da sami sebi biraju svoje svećenike. Ovaj je privilegij Hrvatima garantirao njihovu crkvenu autonomiju koja uključuje i pravo vršenja crkvenih obreda na staroslavenskom jeziku i s knjigama pisanim glagoljicom.

³ imutak= Vermögen

⁴ poticati= anregen

⁵ kmet= Leibeigener

Najstariji jezični spomenik gradišćanskih Hrvata nalazi se u latinskom misalu koji je došao u posjed župe u Klimpuhu. Na posljednjem se listu nalaze tekstovi pisani ćirilicom, glagoljicom i latinicom.

Upozoravajući na kraljevski privilegij Hrvati su zahtijevali pravo da sami biraju svoje župnike te tako i svoju vjeru. Ova su prava uglavnom onemogućavala mađarizaciju i germanizaciju iseljenog hrvatskog naroda barem u prvih 150 godina. Ferdinandov je privilegij stvarno zajamčio⁶ hrvatsku riječ u crkvi, u crkvenim obredima te u školama koje su se nalazile u okviru crkvene nadležnosti.

Crkva je inače u strukturi društva predstavljala osnovni čimbenik društvenog života. Ona su se hrvatska sela u kojima su Hrvati bili u manjini te nisu mogli birati svoje svećenike do danas potpuno izgubila uglavnom u austrijskom, tj. njemačkom govornom području. Budući da su Hrvati bili skoro jedini katolici na ovim prostorima, izazvali su zanimanje biskupa i uživali su njihovu potporu. Tijekom 16. stoljeća mnogi su Hrvati postali visoki dostojanstvenici u crkvenoj hijerarhiji.

Austrijsko je plemstvo postalo ubrzo svjesno znatne moći brojnih doseljenih Hrvata koji su prema njihovoj ocjeni ugrozili njihova zanimanja. Zbog toga je, na primjer, feudalac Hans Weisspriach pozvao poznatog protestantskog pisca Hrvata Stjepana Konzula da dođe u Željezno, gdje bi prema želji Weisspriacha proširio protestantizam među Hrvatima kojih je ovdje bio «ne malahan broj». Stjepan Konzul je od 1568. do 1579. godine djelovao u Željeznom da bi pridobio Hrvate za protestantizam, ali bez uspjeha. Hrvati su se uglavnom protivili novoj vjeri. Zbog toga je kralj Maksimilian II. odredio instrukcije kako će se u budućnosti postupati «wider den rebellischen Krawatten».

»» Prema tome ti milostivo zapovijedamo, da neopaženo kao da ti to mi nismo naredili, zamijeniš na kmetskim gospodarstvima, koje sada Hrvati imaju, gdje god je moguće, ove Hrvate s našim sposobnim Nijemcima. Ne dopusti, koliko se to može učiniti, da novi Hrvati dobiju posjede, osobito pak pazi na to, da spomenuti Hrvati, ako u jednom selu žive s Nijemcima, ne dođu na položaj suca ili do koje druge časti, koja ima sudsku vlast. Na ova mjesta uzmi u prvom redu Nijemce a tek tada, ako se ne može nikako izbjeći i nekoliko Hrvata, ali samo za prisežnike, i uvijek tako, da sudac bude Nijemac, a broj Nijemaca u sudstvu veći od Hrvata. Kad dođe do nemira ili sličnog između Nijemaca i Hrvata, postupaj prema Hrvatima oštrije, ipak po zakonu, ali drži s Nijemcima . . .
(zahtjevi kralja Maksimiliana prema pismu koje je uputio kisečkom kapetanu Francu Schönau)

Bez sumnje su ove instrukcije, koje su imale snažnu podršku⁷ austrijskog plemstva i njegovog sudstva, bitno utjecale na germanizaciju Hrvata i na osiromašenje hrvatskih sela jer su instrukcije zatijevale da se i kmetska selišta, po mogućnosti, ne daju više Hrvatima, već u prvom redu Nijemcima.

⁶ zajamčiti= garantieren

⁷ podrška= Stütze

Ipak, potrebno je povući razliku između Hrvata u Donjoj Austriji i onih u zapadnoj Ugarskoj. Naime, Hrvati iz zapadne Ugarske imali su jak oslonac u ličnosti đurskih biskupa, koji su na primjer dopuštali uporabu glagoljice u crkvenoj službi. Na ovom se primjeru najbolje može ocijeniti koliko je ispravna i korisna bila orijentacija Hrvata na katoličke biskupe, a protiv protestanata. S druge strane, Hrvatima je u Donjoj Austriji nedostajala obrana i zaštita crkve, s obzirom da ovi Hrvati nisu spadali pod mađarske biskupe, a donjoaustrijski njemački crkveni prelati bili su neprijateljski raspoloženi prema Hrvatima.

Reakcija na protestantizam bila je katolička obnova. Najveći protivnik nove vjere bio je jurski biskup Juraj Drašković. On je pozvao katoličke svećenike u Sambotel, odakle su oni u svoje župe nosili ideje katoličke vjere. Za vjersku obnovu imali su velike zasluge i isusovci. U tom su vremenu mnoge hrvatske obitelji poslale svoje sinove na studij teologije. Ovi su svećenici uspješno obnovili vjeru u hrvatskim, njemačkim i mađarski selima. Skupne procesije i hodočašća davale su Hrvatima osjećaj naroda i čuvale su ih od asimilacije.

Od 17. do 19. stoljeća

Kako su Gradišćanski Hrvati tijekom 16. stoljeća proživljavali prvu etapu svojeg povijesnog konstituiranja na tuđem teritoriju i uspjeli su na njemu organizirati autonomiju u crkvenim pitanjima, položaj hrvatskih seljaka bio je čak povoljniji od njihovih njemačkih susjeda. Zatim, Gradišćanski su Hrvati imali organizirano niže sudstvo, privreda je bila osposobljena i dapače⁸ podignuta na relativno visoki stupanj produktivnosti te su položeni temelji odvojenog razvoja jezika i književnosti.

Usljedila je druga etapa koja se vremenski poklapa sa sredinom 17. stoljeća kada su osnovane i prve hrvatske škole u hrvatskim župama i općinama Željezanske, Šopronske i Mošonske županije. Prema današnjim istraživanjima, prve hrvatske škole Gradišćanskih Hrvata osnovane su u Pajngertu i Cilindrofu 1641. godine, a zatim slijede Donja Pulja, Otava i Vulkaprodrštof. U osnovanim školama učili su se sljedeći predmeti, dakako na hrvatskom jeziku: pisanje, račun i vjeronauk. Učitelji na ovim školama koji su ovisili o župniku bili su Hrvati, a neki su dolazili iz Hrvatske. Kako ovi učitelji nisu mogli živjeti od svoje simbolične plaće, preuzimali su i druge časti i službe na selu. U najstarije su vrijeme učitelji bili notari i kantori. Plaće učitelja bile su najčešće u naturi, a kasnije su dobivali i zemlju na uživanje.

Na razmeđu 17. i 18. stoljeća, nakon oslobođenja Ugarske od Turaka i ukidanja Ugarske vojne krajine, a poslije mira u Karlovcima, početkom 18. stoljeća započinje nova etapa u razvoju Ugarske.

Gradišćanski Hrvati, odnosno Hrvati u zapadnoj Ugarskoj, naselili su se uz najprometniji trgovački put koji je spajao Baltičko more i trgovački promet srednje Europe s Jadranskim morem i Mediteranom. Ova dobro poznata trgovačka arterija izlazila je iz Hrvatske kroz Čakovec i Varaždin u zapadnu Ugarsku, a odatle je preko sela u kojima su živjeli Hrvati prolazila kroz Kiseg i Šopron. Od Šoprona je vodila jedna cesta u Beč, a druga se produžavala u Bratislavu i dalje na sjever Europe. Gradišćanski su se Hrvati brzo uklopili u

⁸ dapače= sogar

ovu trgovinu, te je ona uz ratarstvo⁹, vinogradarstvo i stočarstvo bila važan izvor njihovog kapitala. Hrvati iz nekih sela, kao na primjer iz Velikoga Borištofa, na tržištu su bili poznati trgovci, osobito konja u Varaždinu, Čakovcu i Međimurju. Drugi su svojim prijevoznim sredstvima preuzimali trgovačke terete u pravcu Jadrana ili na sjever prema Bratislavi i na zapad prema Beču. Ove su hrvatske seljake-trgovce nazivali «furmanima». Hrvatski trgovci zapadne Ugarske na svojem su putu kroz Hrvatsku kupovali i knjige te ih prenosili među iseljene Hrvate sve do Bratislave.

Već je tijekom 18. stoljeća u Ugarskoj prisutan proces jakog ekonomskog razvoja i formiranja nacionalnog tržišta što je hrvatskoj narodnoj manjini i austrijskoj s njemačkim govornim jezikom na prostoru zapadne Ugarske nametnulo mađarizaciju škola i upravno-sudskog mehanizma. Ovom je pritisku mađarizacije Austrija nastojala¹⁰ suprotstaviti svoje zahtjeve da se školska nastava u prvom redu predaje na njemačkom jeziku. Ovaj je zahtjev Austrija obrazlagala činjenicom da u zapadnoj Ugarskoj žive i Austrijanci njemačkog govornog jezika. Školske prilike Gradišćanskih Hrvata znatno su se izmijenile poslije austro-ugarske nagodbe 1867. godine. Novi školski zakon Ugarske, koji je stupio na snagu samo godinu dana poslije nagodbe, osigurao je manjinama (hrvatskoj i austrijskoj) sva školska prava. Uz državne, općinske i privatne škole ovaj zakon i vjerskim školama daje slobodu djelovanja, što je osobito važno za Gradišćanske Hrvate.

Koristeći se ovim pravom osnovane su ili preuređene brojne hrvatske škole u zapadnoj Ugarskoj. Školska je nastava u njima bila obavezna šest godina. Na školama su se predavali svi predmeti i to na hrvatskom jeziku. Na ovaj se način može objasniti 1870-ih godina pojava velikog broja tiskanih školskih knjiga na hrvatskom jeziku. Potreba brzog tiskanja školskih udžbenika za sve predmete na hrvatskom jeziku sigurno je utjecala na odluku o formiranju zajedničkog književnog jezika i jedinstvenog pravopisa. Naime, deset je godina nakon spomenutog zakona o školstvu, Mihovil Naković objavio svoju deklaraciju o jedinstvenom hrvatskom pravopisu i književnom jeziku Gradišćanskih Hrvata. Ovu su deklaraciju potpisali gotovo svi hrvatski učitelji u zapadnoj Ugarskoj.

U drugoj polovici 19. stoljeća, točnije poslije ukinuća kmetstva, proživljavaju hrvatska sela zapadne Ugarske duboke društvene promjene na koje je odlučno utjecala i centralna Bečka vlada ministra Bacha u vrijeme poznatog Bachovog apsolutizma. Bachova je vlada bila najmanje naklonjena mađarskim grofovima i plemstvu zbog njihovog držanja prema Austriji za vrijeme revolucije 1848/49. Mađarski feudanci su dotadašnjim kmetovima između ostalog morali ustupiti jedan dio svoje zemlje uz vrlo povoljne uvjete otplate na vrijeme od dvadeset godina. Time je Bachova vlada u prvom redu željela potresti gospodarsku, a prema tome i političku moć mađarskog plemstva. Tako je započeo proces promjene strukture seljačkog gospodarstva. Selo je vrlo brzo prelazilo na intenzivno ratarstvo čime je povećana produkcija žita, a napušteno stočarstvo.

Izgradnja željeznice zadala je težak udarac «furmanima», prevoznicima i trgovcima. Mnogi furmani uložili su svoj kapital u kupnju zemlje koja uz novu industriju postaje

⁹ ratarstvo= Ackerbau

¹⁰ nastojati= bemuehen

najkurentnija roba¹¹. Željeznica i industrija locirana u gradovima, prema kojima su ionako gravitirala hrvatska sela, otvorile su novi proces koji se ogleda u seljenju Hrvata u velike urbane i industrijalizirane cjeline gdje su se hrvatski jezik i narodna svijest vrlo brzo gubili.

Međutim, sve su te promjene, uz jaču demokratizaciju političkog života, utjecale vrlo povoljno na razvoj hrvatskog jezika i književnosti. Već 1864. počinje izlaziti prvi hrvatski kalendar. Kalendar su uz školske udžbenike na hrvatskom jeziku i brojne šestorazredne škole proširili čitalačku publiku hrvatskog jezika.

Suvremenici, učitelji i svećenici, kao narodna inteligencija Hrvata u zapadnoj Ugarskoj, među kojima se posebno ističu Ivan Mušković, Mihovil Naković, Mate Karal i Mate Meršić Miloradić, ocijenili su ovo razdoblje kao hrvatski narodni preporod. U ovom razdoblju osnovane su prve gradišćanskohrvatske novine, kao na primjer «Naše Novine».

Među putnicima namjernicima koji su tijekom druge polovice 19. stoljeća otkrivali Gradišćanske Hrvate posebno se ističe Fran Kurelac koji je to uradio na poseban način. Lutajući od sela do sela po zapadnoj Ugarskoj, gdje su ga Mađari bacili u tamnicu, skupio je i tiskao biserje hrvatske narodne lirike.

Gradišćanski Hrvati na početku 20. stoljeća

Hrvatski naseljenici u zapadnoj Ugarskoj postaju 1890-ih godina privlačna tema češkog revolucionarnog pokreta «Napredne¹² omladine». U nejasnim je konturama češka napredna mladež, s kojom se povezuje napredna mladež iz Hrvatske, započela već u to vrijeme diskusiju o koridoru koji bi spajao tadašnju čehoslovačku i jugoslavensku državu. Ta se misao koridora nije, iz shvatljivih razloga, propagirala u Češkoj i Hrvatskoj sve do Prvog svjetskog rata. Za vrijeme rata ideja o koridoru potpuno je razrađena i u novoj formi brojnih prijedloga i memoranduma te putem češke političke emigracije, o njoj su obaviještene¹³ europske sile i SAD. Zadaća planiranog koridora bila je između ostalog da spoji Čehoslovačku i Jugoslaviju i tako odijeli Mađarsku od Austrije.

Pitanjem koridora Hrvati zapadne Ugarske, doduše ne svojom voljom, došli su gotovo u središte europske političke kombinatorike i po prvi puta na stol jedne mirovne konferencije. Ta će činjenica kasnije bitno utjecati i na određivanje prava koja će ova hrvatska manjina dobiti u Saint Germainskom mirovnom ugovoru.

Na mirovnoj je konferenciji talijanska delegacija energično izrazila svoje protivljenje stvaranju koridora za što je uspjela pridobiti i Englesku i SAD, a to je bilo dovoljno da se problem zapadne Ugarske riješi na drugi način. Na propalom projektu koridora nadogradila je oslabljena Austrija svoj plan o pripojenju¹⁴ zapadne Ugarske Austriji. Polazna¹⁵ je točka u nastojanju austrijske delegacije na mirovnoj konferenciji bilo ukazivanje na činjenicu da su u

¹¹ roba=Ware

¹² napredan= fortschrittlich

¹³ obavijestiti= benachrichtigen

¹⁴ pripojenje= Annexion

¹⁵ polazan= Anfangs-

ovom dijelu Mađarske, u usporedbi s brojem Mađara, Austrijanci njemačkog govornog jezika u većini. Zahtjev austrijske delegacije je prihvaćen s tim da se Austrija u Saint Germainskom mirovnom ugovoru obvezala ispunjavati manjinska prava Hrvata i drugih manjina u okviru Austrije. Tako je nakon referenduma 1921. dio zapadne Mađarske pripojen Austriji.

Razgraničenje 1921. godine sudbonosno je pogodilo hrvatsku manjinu razdvojivši Hrvate nekadašnje zapadne Ugarske na Hrvate u Austriji i Mađarskoj. Oko 20 hrvatskih sela ostalo je u okviru Mađarske, a oko 80 sela, u kojima su živjeli Hrvati, pripalo je Austriji. Tim razgraničenjem započinje nova etapa povijesnog razvoja Gradišćanskih Hrvata koja se vremenski može ograničiti na razdoblje od 1921 do 1938, odnosno do Hitlerove okupacije Austrije i njena pripojenja Trećem Reichu.

Osnovni pečat¹⁶ ovom razdoblju dala su četiri važna događaja: ponovno pokretanje novina 1922., osnivanje Hrvatskog kulturnog društva gradišćanskih Hrvata 1929., osnivanje đачkog društva 1931. i proslava 400-godišnjice doseljenja Hrvata u Austriju i Mađarsku.

Nakon početne krize 1921. u preorijentaciji na nova upravna i ekonomska središta Gradišćanski su Hrvati već iduće godine uspjeli ponovno pokrenuti svoje glasilo «Hrvatske Novine» koje je oko sebe okupilo najprije novu generaciju mladih intelektualaca među kojima su se posebno isticali Lovre Karal, Rudolf Klaudus, Mate Feržin te drugi. Ove novine postaju žarište¹⁷ nakon rata ponovno probuđene narodne svijesti. Mladima se ubrzo pridružuju i stari borci Miloradić, Meršić, Jandrišević i Grubić. Svojim člancima u «Hrvatskim Novinama» i drugim publikacijama oni pomažu razvoj hrvatskog pokreta koji se malo po malo prenosi u sva sela Gradišća, a obuhvaća prvenstveno seljačku, radničku i školsku mladež.

Rezultati ovog pokreta osjetili su se već iduće godine u vrijeme parlamentarnih izbora u Austriji kada su hrvatski narodni predstavnici osnovali «Samostalnu Hrvatsku Stranku» i na izborima dobili 2 454 glasa. Međutim, kako je za jedan mandat bilo potrebno 3 500 glasova, ostala je Hrvatska stranka bez mandata. Na sljedećim izborima 1927. godine Hrvatska se stranka ujedinila s Kršćanskim socijalistima.

Novi razvoj nametnuo¹⁸ je potrebu osnivanja jednog zajedničkog društva koje će predstavljati sve Gradišćanske Hrvate. Zbog toga je Lovre Karal 1925. sazvaio osnivačku skupštinu «Hrvatskog kulturnog društva». Društvo je tek 1929. stvarno osnovano i tada je započelo s radom. Nažalost, iz Hrvatske za «Hrvatsko kulturno društvo» nije bilo nikakvog interesa, i uopće za Gradišćanske Hrvate, sve do 30-ih godina.

Prvo đачko društvo osnovano je 1930. na učiteljskoj školi u Gornjim Šicama, a zvalo se «Rodobrana». Iduće je godine, ovo malo društvo preraslo u «Kolo» hrvatskih đaka rasutih¹⁹ po gimnazijama, učiteljskim i trgovačkim školama u Beču, Željeznom, Borti, Gornjih Šicama i Štamperku. Zadaća je ovog društva bila u prvom redu usavršavanje znanja hrvatskog književnog jezika i pravopisa. Zbog toga su po mnogim školama osnovani, uz redovnu nastavu, dopunski tečajevi iz hrvatskog jezika. Pored učenja hrvatskog jezika đaci su putovali

¹⁶ pečat= Stempel

¹⁷ zarište=

¹⁸ nametnuti= auferlegen

¹⁹ rasut= zerstreut

hrvatskim selima gdje su prikazivali male kazališne igre i na taj način unosili u sela hrvatski duh i širili zajednički književni jezik. Osobiti uspjeh imala su brojna tamburaška društva.

Kako je školstvo jedno od osnovnih pitanja u borbi za opstanak Gradišćanskih Hrvata, osobito je važno prikazati razvoj školstva od 1921. do njemačke okupacije. Nakon pripojenja Austriji hrvatsko se školstvo u Austriji našlo pred vrlo teškim zadacima. Učiteljski je kadar bio odgojen u mađarskom duhu protiv Austrije i uglavnom bez poznavanja njemačkog jezika. Zabranjena je uporaba dotadašnjih hrvatskih udžbenika i trebalo je škole otkinuti od veza i upućenosti²⁰ na dotadašnje kulturne centre u Požunu, Đuri, Šopronu, Kisegu i Sambatelju te ih povezati s novim austrijskim središtima.

Ipak najakutniji je problem hrvatskog školstva bio nedostatak udžbenika. Posebnim zalaganjem hrvatskih učitelja tiskane su nove školske knjige. I ovom se prilikom javio problem jezika udžbenika, osobito u terminologiji.

Glavna pozornost hrvatske inteligencije okupljene oko «Hrvatskih Novina», učiteljskih društava, đakčkog društva «Kolo» i časopisa kao što je bio «Katoličanski ljudski savez» te «Male Crikvene i Školske Novine», bila je posvećena nastojanju²¹ da se što više obogati znanjem hrvatskog književnog jezika. To je vrijeme zanosa²² za hrvatski jezik, a vremenski se podudara²³ s brojnim nacionalnim pokretima koji se javljaju u čitavoj Europi. Osim naglašenih težnji za upoznavanjem jezika prisutno je, posebno među učiteljima i svećenicima, i nastojanje za upoznavanjem narodne prošlosti, osobito folkloru i običajima. Hrvatstvo se isticalo svagdje, i na prvom mjestu, svemu se pokušavalo dati hrvatsko obilježje²⁴. Gotovo je svaka skupština, kao i manji sastanak i sjednica, započinjala i završavala pjevanjem hrvatske himne Gradišćanskih Hrvata, koju je napisao Mate Meršić Miloradić:

»Hrvat mi je otac i Hrvatica mat,
a ja sam njeva krv i vijerni sin Hrvat.
Za moj hrvatski rod ću živiti, ću umrijeti!
Zakriknut ću: hurra! da čuje cijeli svijet!

Gradišće nam je dom uz nimški ocean.
Na njem je mjesta dost za naš maljacki stan.
Koliki smo, to smo, nek mali roj i broj.
Hurra, Hrvati smo! Hurra k svojemu svoj!«

Čitav se ovaj pokret vremenski poklapa s proslavom 400-godišnjice doseljenja Gradišćanskih Hrvata na ovaj tuđi etnički teritorij. Zanos za prošlost Gradišćanske je Hrvate uputila prema Zagrebu gdje su nakon toliko stoljeća napokon dočekani s oduševljenjem, osobito u Matici Hrvatskoj i Hrvatskom književnom društvu svetog Jeronima. Ovo je prvo međusobno upoznavanje i povezivanje uspostavio²⁵ mladi književnik Gradišćanskih Hrvata Ignac Horvat.

²⁰ upućen=eingeweiht sein

²¹ nastojanje= Streben

²² zanos= Begeisterung

²³ podudarati=übereinstimmen

²⁴ obilježje= Kennzeichen

²⁵ uspostaviti= wiederherstellen

Veći interes za Gradišćanske Hrvate počinje u Hrvatskoj tek poslije Prvog svjetskog rata, točnije 1930-ih, čemu je pridonijela akcija oko koridora te plebiscit u zapadnoj Ugarskoj. Tisak u Hrvatskoj počinje sustavnije pratiti rad i nastojanja Gradišćanskih Hrvata. Godine 1932. osnovano je «Društvo prijatelja Gradišćanskih Hrvata» u Zagrebu, a u većim gradovima, Osijeku, Brodu, Splitu i Sarajevu, osnovani su pododbori tog društva. Društvo je organiziralo niz predavanja po raznim gradovima Hrvatske i u proglasima pozivalo Hrvate da pomognu nastojanje Gradišćanskih Hrvata oko njihove kulturne individualnosti. U to vrijeme izašle su u Zagrebu dvije knjižice o Gradišćanskim Hrvatima. Međutim, bilo je to vrijeme kada se ni u Hrvatskoj, pod pritiskom velesrpskog režima, nije smjelo isticati hrvatsko ime, a još manje ukazivati na smisao samostalne hrvatske kulture, pa prema tome i Hrvata izvan Hrvatske. Iduće je godine zabranjeno djelovanje «Društva prijatelja Gradišćanskih Hrvata».

Dolazak Hitlerove vojske u Austriju 1938. godine do kraja je paralizirao zanos prema jeziku i orijentaciju u kulturnim nastojanjima prema Zagrebu. Hitlerov režim ukida Gradišće kao posebnu pokrajinu Austrije. Jedan je dio Gradišća pripao Donjoj Austriji, a drugi Štajerskoj. Tako su gradišćanski Hrvati razdvojeni u dvije upravne pokrajine okupirane Austrije.

Školski se udžbenici ne mogu više tiskati, hrvatski kalendar i novine ne izlaze, sve uz prozirno obrazloženje nacista o navodnom «pomanjkanju papira». Inspektor za hrvatske škole Rudolf Klaudus utamničen je, a hrvatski učitelji moraju na bojište. Onim Hrvatima, koji nisu priznali da su Nijemci, pritisnut je crven žig²⁶ «Nationale Minderheit» na njihove dokumente. Zbog raznih su razloga bili uhićeni mnogi Gradišćanski Hrvati. Najviše su patili svećenici koji su i nadalje širili riječ Božju na svojem materinskom jeziku. U koncentracijski logor u Dahavu odveden je kapelan Matija Semeliker koji je svoje doživljaje opisao u knjizi «Bog u Dahavi». U Donjoj je Austriji i u Štajerskoj bila zabranjena nastava na hrvatskom jeziku. Hrvatski učitelji bili su premješteni u njemačka sela. U štajerskom su dijelu Gradišća roditelji mogli «izabrati» jezik na kojem žele da njihova djeca pohađaju nastavu u školi, ali bili su stavljeni pod veoma jak pritisak. Samo su u Novoj Gori roditelji glasovali za hrvatsku nastavu. Hrvatsko kulturno društvo održalo je 1938. svoje posljednje generalno spravište u Klimpuhu s dozvolom tajne državne policije (Gestapo).

Od oslobođenja Austrije 1945. godine u razvoju Gradišćanskih Hrvata posebno mjesto zauzima dr. Lovre Karal koji je bio predsjednik Narodne stranke i zemaljski poglavar Gradišća od 1946. do 1956. godine. Kao Gradišćanski Hrvat najteže se mirio s onim nastojanjima koja su težila da Gradišće ostane i dalje razdijeljeno između Donje Austrije i Štajerske. On je smatrao da će gradišćansko-hrvatska manjina biti osuđena na propast ako ostane razdijeljena na dvije različite pokrajine.

²⁶ žig= Stempel

Drugi značajan trenutak u poslijeratnom razvoju hrvatske manjine u Austriji jest povlačenje sovjetskih trupa iz te zemlje i u vezi s tim potpisivanje Državnog ugovora između Austrije i velikih sila 1955. godine. U koncipiranju ovog ugovora nisu mimoiđeni ni Gradišćanski Hrvati. U posebnom 7. članu ovog ugovora oni su dobili zajedno sa Slovencima iz Koruške slijedeća prava:

»1. Austrijski državljani slovenske i hrvatske manjine u Koruškoj, Gradišću i Štajerskoj uživat će ista prava uz jednake uvjete kao i svi ostali austrijski državljani, uključujući pravo na vlastite organizacije, sastanke i štampu na vlastitom jeziku.

2. Oni imaju pravo na osnovnu nastavu na slovenskom ili hrvatskom jeziku i razmjerni broj vlastitih srednjih škola; s tim u vezi školski nastavni planovi bit će revidirani i odsjek nadzorništva za nastavu bit će osnovan za slovenske i hrvatske škole.

3. U upravnim i sudskim kotarima Koruške, Gradišća i Štajerske, gdje se nalazi slovensko, hrvatsko ili mješovito pučanstvo, slovenski ili hrvatski jezik bit će prihvaćen kao službeni jezik uz njemački. U takvim kotarevima bit će topografsko nazivlje i natpisi na slovenskom ili hrvatskom jeziku baš kao i u njemačkom.

4. Austrijski državljani slovenske ili hrvatske manjine u Koruškoj, Gradišću i Štajerskoj sudjelovat će u kulturnom, upravnom i sudskom ustrojstvu na tim područjima uz jednake uvjete s ostalim austrijskim državljanima.

5. Bit će zabranjena djelatnost organizacija kojima je cilj da liše hrvatsko i slovenačko pučanstvo njihova manjinskog značaja ili prava.«

Potkraj 1955. godine Hrvatsko je kulturno društvo, kao predstavnik Gradišćanskih Hrvata, potaknuto ovim državnim ugovorom, izradilo svoje prijedloge te ih u formi memoranduma predalo Saveznoj vladi u Beču, Zemaljskoj vladi u Željeznom, državama potpisnicama Državnog ugovora iz 1955. – Engleskoj, Francuskoj, SSSR-u i SAD-u te zasebno ambasadi FNRJ u Beču.

U Memorandumu se na osnovi stečenih prava upućuje molba Saveznoj vladi da za Gradišćanske Hrvate provede niz potrebnih zakonskih i upravno-organizacijskih mjera, u vezi kojih se iznose konkretni prijedlozi.

Sredinom 70-ih godina 20. stoljeća počela je rasti samosvijest među Gradišćanskim Hrvatima. Upozoravajući na Državni ugovor iz 1955. godine Gradišćanski su Hrvati zahtjevali svoja manjinska prava. Prvi je uspjeh postignut 1979. godine kad su se počele emitirati prve radio emisije na hrvatskom jeziku. Deset godina kasnije emitirana je prva televizijska emisija na hrvatskom jeziku.

Zakon za dječje vrtiće koji je izašao 1989. godine uvodi dvojezičan odgoj u dječjim vrtićima. Dvojezična su sela nadležna da odgojiteljice predškolsku djecu odgajaju na obadva jezika. Godine 1990. odlučeno je da u hrvatskim selima mora biti moguće govoriti na hrvatskom jeziku.

Godine 1993. utemeljen je takozvani «Volksgruppenbeirat» koji savjetuje saveznu i zemaljsku vladu o manjinskim pitanjima. Iste je godine u tom savjetujućem organu odlučeno da bi se trebale postaviti dvojezične seoske table.

Novi školski zakon za manjine izašao je 1994. godine. Ovaj zakon predviđa dvojezičnu nastavu u dvojezičnim selima. Budući da nema prave definicije što dvojezična nastava znači, to je uglavnom u nadležnosti nastavnika i ovisi o njegovoj kompetenciji. Isto tako, taj zakon omogućava dvojezičan odgoj i u školama koje nisu dvojezične ako se za tu nastavu prijavi dosta djece. Dvije godine prije nego što je taj zakon izašao otvorena je prva dvojezična gimnazija Gradišća u Borti.

Nakon četrdesetpetogodišnje borbe 13. srpnja 2000. godine postavljena je prva dvojezična seoska tabla u Velikom Borištofu. U iduća dva tjedna postavljene su table i u drugim dvojezičnim selima Gradišća. Ipak se odredbe do kraja 20. stoljeća još nisu potpuno ispunile, naime još nisu postavljeni svi drugi topografski natpisi u selima.

Izvori:

- Schreiner, Bela, Das Schicksal der burgenländischen Kroaten, Eisenstadt 1983.
Gieler, Zlatka, Dva je već nego jedan / Zwei ist mehr als eins, Eisenstadt 1983.
Geosits, Stefan (Hrsg.), Die burgenländischen Kroaten im Wandel der Zeit, Wien 1986.
Österreichisches Volksgruppenzentrum (Hrsg.), Burgenländische Kroaten, Wien 1993.
(Österreichische Volksgruppenhandbücher)
Österreichisches Volksgruppenzentrum (Hrsg.), Volksgruppenreport 1996, Wien 1996.
Österreichisches Volksgruppenzentrum (Hrsg.), Volksgruppenreport 1997, Wien 1997.
Österreichisches Volksgruppenzentrum (Hrsg.), Volksgruppenreport 1998, Wien 1998.
Österreichisches Volksgruppenzentrum (Hrsg.), Volksgruppenreport 1999, Wien 1999.
Österreichisches Volksgruppenzentrum (Hrsg.), Volksgruppenreport 2000, Wien 2000.